

FORNVÄNNEN

JOURNAL OF SWEDISH ANTIQUARIAN RESEARCH

Runfynd 1975
Gustavson, Helmer
Fornvännen 96-109
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1976_096
Ingår i: samla.raa.se

Runfynd 1975

Av Helmer Gustavson

Under året har sammanlagt tio runfynd registrerats, sju nyfynd och tre återfynd. Antalet är inte uppseendeväckande stort. Anmärkningsvärt är däremot att tre av fynden, ett runblock vid Västra Arninge, Täby sn, Uppland, och två runstenar i Uppsala domkyrka, är tidigare okända vikingatida runmonument, varav två är signerade (Likbjörn, Öpir). Förutom dessa tre har ytterligare fyra vikingatida fynd förtecknats, ett av dem är ett återfynd av en runsten i Uppsala domkyrka (U 929), på vilken runristaren Ingulv satt sitt namn. Av de resterande är ett utpräglat medeltida, en "runpinne" funnen i Enköping, medan två uppvisar både vikingatida och, som det förefaller, medeltida drag. De två sistnämnda vittnar om de goda resultat som kan uppnås med hjälp av den laborativa arkeologin. Fynden i fråga är två små kopparbleck som 1972 påträffades vid en arkeologisk undersökning i Köpingsvik på Öland. Arbetet i arkeologens laboratorium har blottat runrika inskrifter på bleckens fram- och baksidor. De omfattar allt som allt över 200 runor, därtill kommer ett antal mestadels runliknande tecken. Jag hoppas att tillsammans med Margareta Klockhoff, som preparerat fram och konserverat inskrifterna, kunna presentera runblecken i en kommande artikel i Fornvännen.

Uppland, Enköping, kv. Traktören 1

En tillskuren träpinne med runinskrift tillvaratogs i september 1975 i samband med arkeologisk undersökning vid Stora torget (fyndnr 1008; Raä/Shmm dnr 7344/75).

Den 40 cm långa pinnen är av enträ och har en på mitten rund genomskärning med en diameter av 1,6 cm. Pinnens båda ändar har täljts plana. Den kraftigast nedtäljda änden har formats till ett drakhuvud, den andra har skurits tvärt av. (Fig. 1.) Vissa skador som uppstod vid fyndtillfället, en glipa i huvudets käft och en bräcka på pinnens mitt, har inte berört runorna.

Inskriften utgörs av de sex första runorna i den 16-typiga runraden:

fuþork

De 9—12 mm höga runorna är väl bevarade och tydliga. (Fig. 2.) De är ristade på en täljd slät yta strax innanför drakhuvudet. Någon fortsättning av runorna på motsvarande yta på pinnens motstående sida finns inte och har sannolikt aldrig funnits. Där syns en knivsmal men tydlig ristning, som bäst uppfattas som ett långsmalt öra.

Föremålets art har inte kunnat bestämmas. Spår av markeringar, som skulle kunna hänga samman med att pinnen t. ex. har varit en mätsticka av något slag, finns inte. Fyra ritsar snett ovanför runinskriften och strax intill halsen förefaller mig nämligen närmast att vara av ornamental karaktär och att markera drakens fjäll.

Enligt muntlig uppgift av grävningsledaren Marietta Douglas påträffades pinnen i ett sådant läge, att den kan dateras till 1200- eller 1300-talet. Ingenting i formen på de ganska valhänt skurna runorna talar emot en sådan datering av Enköpingsfutharken.

Vi känner nu till ett 35-tal vikingatida och medeltida futharkinskrifter — av dem är omkring en tredjedel vikingatida — från Sverige. De är i mer eller mindre fullständig form anbragta på mångahanda föremål: kyrkväggar, byggnadsmaterial, bruksföremål av kyrklig och profan karaktär, amuletter, osv. Orsaken till att de har ristats har varit skiftande. Mången gång har den sin utgångspunkt i alfabetmagi, i andra fall kan den vara en praktisk. Stadgan i futharkens runföljd gjorde nämligen att runorna kunde användas som talenheter. Sist men inte minst kan det stundom röra sig om mer eller mindre allvarligt menade skrivövningar.

Fig. 1. Träpinne med runinskrift, Enköping, kv. Traktören. Foto G. Hildebrand 1976 (ATA). — Wooden stick with runic inscription, Enköping.

Fig. 2. Träpinne med runinskrift, Enköping, kv. Traktören. Detaljfoto av runinskriften jämte renritning. Foto G. Hildebrand 1976 (ATA). — Wooden stick with runic inscription, Enköping. Detail photo of the inscription with skeleton sketch.

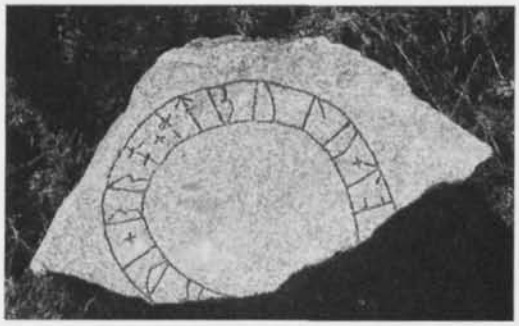

Fig. 3. Fragment av runstenen U 867, Gryta socken, Gryta, påträffat 1975. Foto H. Gustavson 1976 (ATA). — Fragment of runestone U 867, Gryta parish, Gryta, discovered in 1975.

Uppland, Gryta sn, Gryta

I juni 1975 meddelade styresmannen Olof Cederlöf, ägare till Gryta gård, till Runverket, att ett sedan länge saknat fragment av runstenen U 867 Gryta hade återfunnits. Han hade av en förutvarande jordbruksarbetare på Gryta gård fått reda på, att denne i slutet av 1960-talet hade påträffat en ristad sten vid plöjningen av en åker sydväst om gården och fört undan den till en stenhop i närheten. Tillsammans letade de igenom stensamlingen och den ristade stenen kom till rätta. Den visade sig vara det saknade nedre vänstra stycket av runstenen U 867. (Fig. 3.) Fragmentet som är 95×55 cm stort och 50 cm tjockt har satts ihop med runstenen. På fragmentet är ett femtontal runor ristade, 7—8 cm höga. De utgör runföljden 10—23 i runstenens inskrift. Genom återfyndet är denna nu i det närmaste fullständigt bevarad.
Inskrift (med det inom [ ] supplerat efter Rhezelius' teckning i Fl 2 i KB):

+þialfi +kiarþi+bro+at bulu+
5 10 15 20
totuʀ sina+ali+ok+o[laifr+l]itu
25 30 35 40 45
+hakua+at+þialfa+ faþur sin+
50 55 60 65
ika+at+uer sin+kuþ+ liti+sal þaira
70 75 80 85 90

"Tjälve gjorde bron efter Bolla, sin dotter. Ale (el. Alle) och Olev läto hugga (stenen) efter Tjälve, sin fader, Inga efter sin man. Gud give lättnad åt deras själ."

Runan 15 **o** på fragmentet har liksom inskriftens övriga **o**-runor ensidiga bistavar till vänster om huvudstaven, medan **n**-, **a**- och **t**-runorna i inskriften har dubbelsidiga bistavar. Av 22 **t** är intet bevarat på fragmentet. Dess övre del syns tydligt intill brottkanten på runstenen.

Återfyndet gjordes ca. 200 meter söder om det ställe, där runstenen nu är rest och strax intill ett mindre vattendrag, som i sydlig riktning rinner ned till Örsundaån. Alldeles intill

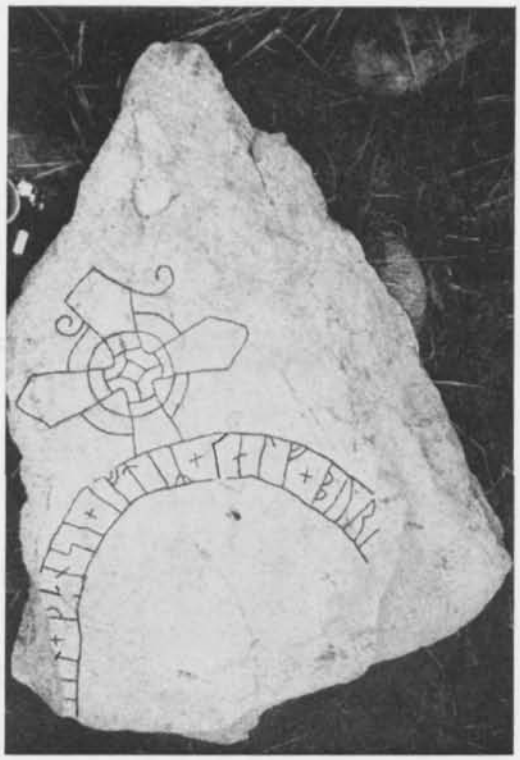

Fig. 4. Runstensfragmentet U 342, Orkesta socken, Söderby, återfunnet 1975. Foto H. Gustavson 1976 (ATA). — Runestone fragment U 342, Orkesta parish, Söderby, rediscovered in 1975.

fyndplatsen, där runstenen en gång ursprungligen restes, har en jordbunden stenpackning påträffats. Möjligen är denna rester av den bro som nämns på runstenen. Oskar Lundberg (Svenska turistföreningens årsskrift 1915, s. 85 ff.) och Jöran Sahlgren (OUÅ 1957, s. 44) räknar med att en del av den gamla Eriksgatan sträckt sig från Husby, öster om Gryta, till Örsundsbro. Om så är fallet, bör bron ha ingått i den och underlättat passagen av vattendraget.

Uppland, Orkesta sn, Söderby

Enligt en uppländsk rannsakning hållen 1673 fanns det i Orkesta socken "Uthi Söderby giärde 2:ne Runastenar opreste med Runaskrifft opå" (Rannsakningar efter antikviteter 1:1, 1960, s. 68). Den ena runstenen, U 341, står nu på gårdsplanen vid Söderby, medan den andra, U 342, hittills endast varit känd genom avbildningen av ett fragment i ett träsnitt (B 7) av Petrus Helgonius och Johan Hadorph.

Lantbrukare Arne Doverhall påträffade det saknade fragmentet i september 1975, när han plöjde en åker på Söderby ägor. (Fig. 4.) Det hittades ca 300 m sydväst om Söderby och 20 m söder om landsvägen Granby–Frösunda. 30 m öster om fyndplatsen rinner en å i nordvästlig riktning från Storsjön och Lillsjön till Stolp–Ekebysjön. U 341-2 har sannolikt varit resta invid den väg som parallellt med den nuvarande landsvägen och omedelbart norr om fyndplatsen för U 342 har nått fram till ån på det ställe, där en stenbro ännu markerar en äldre vägsträckning. Den stensträng strax under markytan, som man på några ställen stött på vid plöjning, är sannolikt en rest av denna väg.

Det återfunna fragmentet står nu rest i en åkerholme strax norr om landsvägen. Det 145 cm höga, 120 cm breda och 35 cm tjocka fragmentet är av ljusgrå granit och har bildat toppen av en runsten. De smalt ristade runorna är 8—9 cm höga. De är trots vittringen ganska tydliga.

Inskrift:

. . . – –n + þansi + iftiʀ + kalf + bur- . . .

". . . denna (ste)n efter Kalv, br(oder) . . ."

Av inskriftens två första runor återstår baserna av huvudstavarna, av dess sista runa nedre delen av en huvudstav På platsen för en **u**-bistav vid denna runa finns en utvittring som kan vara resten av en sådan bistav. Här har ordet broder stått ristat.

Den andra runstenen "uthi Söderby giärde", U 341, är också en minnessten efter Kalv. Den har troligen stått tillsammans med U 342 i närheten av ån. Av dess inskrift framgår det, att Ingjald (?) lät resa den efter sin fader Kalv, sin broder Igull och sin moder Ragnvi.

Kalv omnämns också på två andra runristningar inom en kilometers avstånd från Söderby. Den ena, U 338, är ristad efter "Björn i Granby, Kalvs broder". I den andra, den av Visäte ristade Granbyhällen U 337, omtalas han som död.

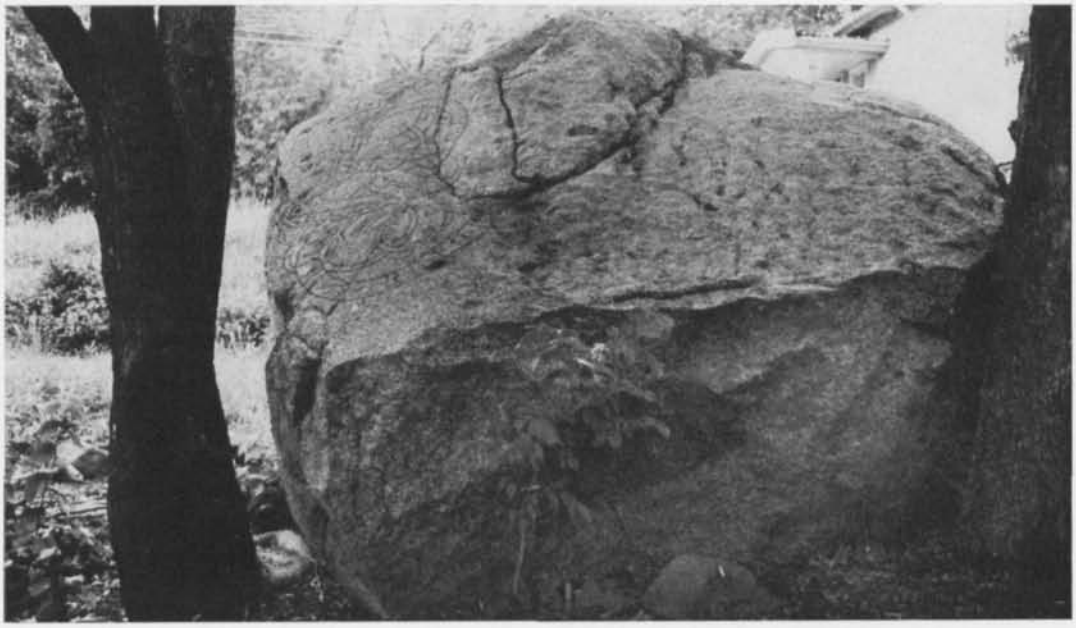

Fig. 5. Runblock vid Västra Arninge, Täby socken, funnet 1975. Foto H. Gustavson 1975 (ATA). — Rune block at Västra Arninge, Täby parish, discovered in 1975.

Runinskrifterna U 338 och 341-2 visar, att samma släkt under 1000-talet brukat två varandra närliggande bebyggelser, den ena med namnet Granby. Däremot är det inte helt säkert, att den andra bebyggelsen varit Söderby. Det tycks nämligen förhålla sig så, att en tredje bebyggelse, Hyppinge, gått upp i Granby. Hyppinge kan i öster ha gränsat till Söderby vid ån. U 341-2 har stått väster om ån och skulle i så fall hänga samman med Hyppinge. Om förslagen att komma till rätta med det motstridiga källmaterialet för denna bebyggelseutveckling, se Carl Ivar Ståhle, Studier över de svenska ortnamnen på -inge (1946), s. 371 f. och Björn Ambrosiani, Fornlämningar och bebyggelse (1964), s. 125 f.

Uppland, Täby sn, Västra Arninge

Ett anmärkningsvärt runfynd gjordes i april 1975 vid Hägerneholm i Täby. En vaken femtonåring, Anders Keyser, lade vid klätterlek märke till att ett större stenblock bar ristade tecken. Runverkets granskning visade, att det var en runristning. (Fig. 5.)

Ristningen är inhuggen på ett 3×3,5 m stort och 2,2 m högt stenblock av grå gnejsgranit. Ristaren har utnyttjat en relativt jämn, möjligen något släthuggen yta på blockets södra sida, som sluttar i 45 graders vinkel mot marken. Ristningsytans storlek 180×80 cm. Runornas höjd 6—9 cm. Ristningslinjerna är utvittrade, men mestadels tydliga; i ristningens överdel och mitt kan en del ornamentik ej längre redas. Detta torde bero på vittring, ornamentlinjerna kanske här också varit ytligt huggna. (Fig. 6.)

Inskrift:

uþkiarþ + lit rista · runaR · iftR
5 10 15 20
fin · bonta sin uk · at + iþin + sun sin
25 30 35 40 45

"Ödgärd lät rista runorna efter Finn, sin make, och efter Hedin, sin son."

Med hänsyn tagen till att ristningen genom sitt läge måste ha varit utsatt för stark nötning vid ogynnsam väderlek under århundradenas lopp är den förvånansvärt väl bevarad. Någon tvekan vid läsningen råder endast i

Fig. 6. Runblock vid Västra Arninge, Täby socken, funnet 1975. Foto av runinskriften H. Gustavson 1975 (ATA). — Rune block at Västra Arninge, Täby parish, discovered in 1975.

fråga om runföljden 40—46 **iþin+sun**. Den kan på grund av vittringen endast ses vid belysning under mörker.

Den kvinna som svarat för att minnesmärket kom till har av runinskrifterna att döma burit ett ganska ovanligt namn. Namnet Ödgärd förekommer säkert i ytterligare två inskrifter, U 821 Mysinge i Kulla socken och U 839 Ryda kungsgård i Nysätra socken, två runstenar på två mils avstånd från varandra. Det är inte uteslutet att namnet Ödgärd i dessa två inskrifter avser en och samma kvinna.

Inskriften är huggen till minne av Finn och Heden, likaledes namn, som sällan uppträder i vikingatidens runinskrifter. Från Södermanland är en runristare Finn känd (Sö 139), i Småland har en Finn fått en runsten rest till sitt minne (Sm 132) och på den östgötska Oklundahällen namnger sig en Vifinn, som ursprungligen väl burit namnet Finn eller ett namn, där Finn ingått som ett led. Vad namnet Finn ursprungligen betytt är omdiskuterat, förslag som 'lapp', 'finne', 'jägare' har förts fram. Till sin bildning kan Arningeinskriftens Finn vara ett simplex, dvs. direkt använt som personnamn med någon av de ovan angivna betydelserna. Men det kan också ha varit en kortnamnsbildning till namn sammansatta med Finn som förled eller efterled, t. ex. Finnved. Kortnamnet Finn är belagt i medeltida källor. Hur många av de tiotal beläggen på Finn i Personnamnsarkivets i Uppsala samlingar som är kortnamnsbildningar kan inte avgöras.

Även i fråga om namnet Heden har det framförts många meningar om dess ursprung. Om dessa olika uppfattningar se J. Kousgård Sørensen, Danske bebyggelsenavne på -sted (1958), s. 256 f. Till sin bildning kan nyfyndets Heden förklaras sammalunda som Finn, dvs. som ursprungligt simplex eller som en kortnamnsbildning. Namn sammansatta med *Heðin-* tycks uteslutande förekomma i Sverige, i runinskrifterna i namn som *Heðinbiorn, Heðindis, Heðinfast(r), Heðingunn, Heðingæirr*. Möjligen skall därför namnet Heden, som förutom i den nyfunna inskriften återfinns på sex runstenar (Sö 165, Sm 8, Vg 120 och 138, U 679, L 1078 Selångers kyrka, Me), uppfattas som kortnamn. Man måste åtminstone vid en bedömning av namnet beakta sammansättningarna.

Ristningen har komponerats så, att runslingan liknar en stående åtta, ett mönster som mest förekommer i sena runristningar. I den övre öglan ett kors. En nära motsvarighet har kompositionen i den av Öpir signerade ristningen på runstenen U 36 Svartsjö djurgård, Sånga socken, där Arninge-ristningens mönster återfinns spegelvänt. Den nyfunna ristningen har karaktäristika i fråga om runformer, ortografi, formulering och ornamentik som också anträffas i verk signerade av Öpir.

När det gäller runformerna så uppträder både sådana som finns i en mer eller mindre regelbundet ensartad form i Öpirs arbeten,

t. ex. runorna **o**, **r**, **u**, och sådana som uppträder med vissa variationer, t. ex. **a**- och **n**-runorna. Även växlingen i fråga om skiljetecknen återfinns i andra Öpirverk, t. ex. U 893 och 961. Utvittringen i de ristade linjerna omöjliggör en jämförelse i fråga om huggningstekniken.

Ortografiskt kan man t. ex. peka på den **r**-lösa formen **uþkiarþ** och jämföra den med **ikikiarþ**, dvs. *Ingigærðr*, på U 893, avsaknaden av uddljudande **h** i **iþin** och jämföra det med skrivningen **emink** av namnet Häming på U 118.

Att både *æftiʀ* och *at*, 'efter', används i en och samma inskrift kan också beläggas, t. ex. i U 142. Skrivningen **bonta** är den vanliga hos Öpir, t. ex. U 485.

Själva kompositionen har en nära motsvarighet i U 36. Vissa detaljer eller drag i ornamentiken återfinns i andra Öpirverk, örats utformning t. ex. på U 210, den skarpt vinklade avslutningen av rundjuret, t. ex. på U 287.

Tillhopa talar dessa karaktäristika för en attribuering av nyfyndet till Öpir.

Carl Ivar Ståhle har vid sin behandling av ortsnamnet Arninge (1946, s. 308 ff.) gjort det troligt, att Arninges jordatal under medeltiden uppgick till minst 5 à 6 markland och att det därmed var en av de mest betydande bebyggelserna i trakten. Enligt honom pekar fornminnena i samma riktning. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering av området år 1949 styrker denna uppfattning. Gravfält av betydelse i närheten av Västra Arninge är nr 68, 73, 79 och 64. (Se fig. 7.) Den sistnämnda fornlämningen, strax norr om vägen vid Västra Arninge, innehåller eventuellt husgrunder.

På nivåkartan ger området intryck av ett upplandat skärgårdslandskap. Ståhle är benägen att tolka ortnamnet Arninge utifrån en bakgrund "att höjderna vid Österarninge en gång burit ett namn med betydelsen 'ur havet uppskjutande berg' ". Möjligen kan en anknytning till skärgårdsvattnen, till Värtan söder om Arninge, förklara runblockets något egendomliga läge i förhållande till landsvägen. Ristningen är vänd från vägen, vars nuvarande sträckning av äldre kartor att döma

Fig. 7. Karta av Västra Arninge med fornlämningar. Runblocket markerat med ett kryss, övriga fornlämningar med punkt jämte nummer i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister. 5-metersnivån markerad med mörk ton. Skala 1:50 000. Ritning utifrån topografiska kartan av Annika Boklund. — Map of Västra Arninge with prehistoric remains. The rune block is indicated by a cross, the other remains each by a dot and the number in the register of prehistoric remains kept by the Central Office of National Antiquities. The 5-metre level is indicated by a dark shade. Scale 1:50 000. Drawing based on the topographical map.

är gammal. Man kan fråga sig om Arningeborna har haft någon länning eller hamnplats söder om Västra Arninge och om en väg dit ned passerat blocket. Både 5- och 10-meterskurvorna sträcker sig med sina spetsar upp mot runblocket. 10-meterskurvan når ungefär upp till fornlämning nr. 75. Det kan också tänkas att fornborgen 1,5 km sydväst om Västra Arninge hör hemma i en diskussion om runristningens läge. (Se fig. 7.)

Uppland, Uppsala domkyrka

Vid sin behandling av runstenarna i Uppsala i Upplands runinskrifter (1953) konstaterade Elias Wessén, att 23 stenar med runinskrift (eller runstensornamentik) hittills hade blivit funna inom Uppsala stads område. 14 hörde samman med Domkyrkan, nio av dessa låg infällda i kyrkans gamla golv

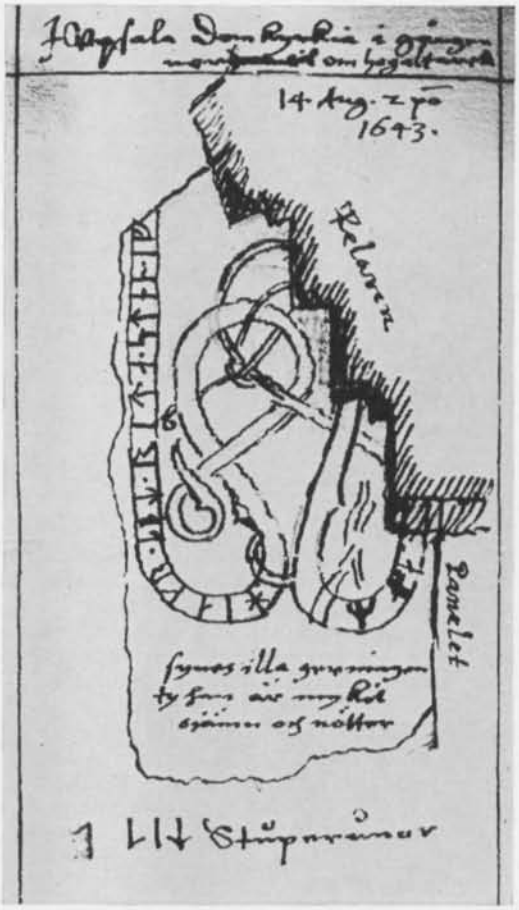

Fig. 8. Runstenen U 929 i Uppsala domkyrka. Efter J. Bureus' teckning från 1643 (ATA). — Runestone U 929 in Uppsala Cathedral. After drawing by J. Bureus from 1643.

Fig. 9. Runstenen U 929, Uppsala domkyrka, återfunnen 1975. Foto H. Gustavson 1976 (ATA). — Runestone U 929, Uppsala Cathedral, rediscovered in 1975.

som fragment eller hela stenar, medan de övriga hade påträffats i kyrkans ytterpartier. Hans förmodan att många okända runstenar ännu dolde sig i Domkyrkans murar och i den medeltida stadens jord har visat sig vara riktig. Sedan 1953 har nämligen ett flertal värdefulla runfynd gjorts.

De 1976 avslutade restaureringsarbetena i Domkyrkan medförde, att man 1972 påträffade en runsten under pelaren mellan Stureoch Finstakoren och en enbart ornerad sten under södra knekten i De Geerska gravkoret (Helmer Gustavson i Fornvännen 1973, s. 192 ff.). Arbetena gav ytterligare fynd. 1975 anträffades två tidigare okända runstenar i kyrkans yttre murverk i söder: en under den södra strävpelaren till Hornska gravkoret och en under den södra strävpelaren till Vasakoret. Samma år gjordes ett fynd av en runsten i koromgången.

Genom de senare årens fynd i Uppsala uppgick 1975 antalet därifrån kända runstenar och stenar med enbart runstensornamentik samt runstensfragment eller enbart ornerade fragment till 34. I detta antal är då icke inräknat runinskrifterna på en del lösföremål. Av dessa 34 ristningar är 18 från Domkyrkan.

1. I februari 1975 påträffades en fragmentarisk runsten i Domkyrkan när ett provschakt togs upp i den norra koromgången vid det Jagellonska gravkoret. En undersökning visade, att fyndet var en del av runstenen U 929, som enligt en teckning av Johannes

Bureus (Fa 10:2 i KB) 1643 låg på norra sidan om högkoret, under pelaren mellan Jagellonska koret och Sturekoret. (Fig. 8.) Återfyndet utgjorde vänstra hälften av U 929, som i sen tid kluvits mitt itu på längden. I den kluvna kanten syntes rester av fem borrhål och ett stycke in på ristningsytan fanns fem påbörjade borrhål, som hade skadat ristningen. Sedan partiet kring pelaren hade frilagts, visade det sig, att runstenens högra del låg kvar i det läge som Bureus sett den. Runstenen stympades omkring 1890, då ett nytt värmesystem installerades i Domkyrkan. För att ge plats för en kulvert slogs en borrsöm längs stenens mittaxel, och den vänstra halvan makades undan till den plats, där den påträffades 1975. De båda hälfterna har tagits fram och satts samman. (Fig. 9.) Halvorna har passning till varandra med undantag för ett parti strax ovanför stenens mitt, där ett stycke av ornamentiken saknas, och för de ställen, där stenen fördärvats av borrhålen. Av den högra halvan saknas roten samt ett litet stycke av ristningsytan därintill. Ristningen är här ganska djupt huggen i den småskrovliga stenytan. Den vänstra halvan är däremot starkt trampsliten, varför ristningen på några knöliga delar av ristningsytan är mycket otydlig, i vissa stycken helt saknas. En bit av stenens nedre vänstra kant med en del av runinskriften är bortslagen från denna halva.

Materialet i runstenen är rödaktig granit med inslag av grön slir ("Vängegranit"). Den mäter i sammansatt skick 185×92×42 cm och står nu rest i gräsmattan sydöst om Domkyrkan, 10 m NV om Skytteanums nordvästra gavel.

Inskrift (med text inom [ ] efter Bureus teckning):

... ihraʀ [· lit ·] rita · sten eftiʀ
5 10 15 20
uiha · faþu si · n ikulf · r riisti · runʀ
25 30 35 40 45

"... **ihraʀ** lät uppresa stenen efter Vige sin fader. Ingulv ristade runorna."

Trampslitningen omöjliggör en säker tolkning av inskriftens början. Läsningen av runföljden 9—48 erbjuder däremot trots brottskador ingen svårighet med undantag för inskriftens sista runa. Före 1 **i** skymtar vid snedbelysning under duk antydan till två lodräta streck, som förefaller ristade. Den kraftiga förslitningen gör det omöjligt att bedöma, huruvida det rör sig om runor eller inte. Möjligen motsvarar de runorna **if** på det osignerade träsnittet i Bautil (B 420). 1 **i** är brett ristat med rund botten; inga spår av eventuella bistavar. Av runa 5 återstår nedre delen av en böjd stav mellan inre ramlinjen och brottet i vänstra stenhalvans underdel. Jag uppfattar staven som den vänstra bistaven i en ʀ-runa.

Med tanke på Ingulvs från hans andra runstenar omvittnade ortografiska osäkerhet, möjligheten av att 1 **i** inte varit en runa utan en begränsningslinje, att det före 1 **i** har funnits plats för 6—7 runor, de två tidigare nämnda lodräta strecken inräknade, är det i det närmaste lönlöst att försöka fastställa namnet på den som låtit resa stenen. Ingulv har en väl dokumenterad strävan att nå en symmetrisk placering av inskriftens början och slut i sina ristningar. Det talar möjligen för att hela namnet döljer sig i runföljden **ihraʀ (hraʀ).**

Helt säkert är det däremot att stenen rests till minne av en man Vige. Namnet är ganska sparsamt belagt i runinskrifternas rika namnskatt. Det tycks för övrigt ha varit ännu sällsyntare under medeltiden. Personnamnsarkivet i Uppsala har registrerat två belägg på *Vighe* (wigo 1313, vigason 1399) och två på *Vike* (vihke 1312, vichonis 1314). Det är tidigare säkert styrkt i tre runinskrifter (U 993, 1089, Ög 208). Sannolikt är också **uiki** i tre runinskrifter (U 463, 593, 947) en skrivning för samma namn, likaså det skadade belägget **uikni** (U 1022; J. Hadorph, B 509, läser **uikhi**) samt **uʀiha** på U 573. Jämför samma inskrifts **uʀhtafr · lʀtu**, dvs. *Vigdiarfʀ letu*. Namnet hör samman med adjektivet vig, som ursprungligen betydde 'som kan kämpa', och substantivet envig.

Återfyndet av U 929 har gett ännu ett exempel på runristaren Ingulvs konst. Han har signerat tre runstenar (U 1041, 1052 och 1075) och är mästaren bakom de osignerade U 1047 och U 1062. Kanske har han också lämnat en förlaga till ristningen på U 1097,

Fig. 10. Fyndplatsen för runsten påträffad 1975 vid södra strävpelaren till Hornska gravkoret i Uppsala domkyrka. Stenen i undergrundens övre skift närmast kameran är runstenen. Foto H. Gustavson 1976 (ATA). — Locality of the runestone found in 1975 at the southern buttress in the Horn burial chapel in Uppsala Cathedral.

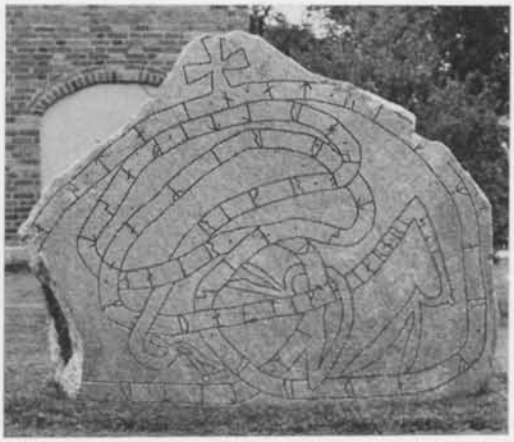

Fig. 11. Runsten påträffad 1975 vid södra strävpelaren till Hornska gravkoret. Foto H. Gustavson 1976 (ATA). — Runestone found in 1975 at the southern buttress in the Horn burial chapel.

om nu inte den skall bedömas som en mindre lyckad efterapning av någon av Ingulvs stenar. Alla dessa stenar finns inom Bälinge, Björklinge och Tensta socknar några mil norr om Uppsala.

U 929 visar många drag som är typiska för Ingulv: vissa runformer, felstavningar i form av utelämnande runor (**faþu**, **runR**)[1] stuprunor (**lit**), användningen av verbet *retta* 'uppresa', ej *ræisa* 'resa' och det ganska invecklade ristningsmönstret. Detta återfinns med mycket liten variation på Ingulvs övriga runstenar.

2. Vid schaktningsarbeten för vattenavlopp och åskledare söder om Domkyrkan påträffades i maj 1975 en runsten invid och något litet under södra strävpelaren till Hornska gravkoret. Den låg med ristningsytan nedåt och ingick som en av de övre stenarna i en kraftig, djup undergrund. (Fig. 10.) Stenen togs fram och restes på gräsmattan 10 m SÖ om fyndplatsen och invid den återfunna runstenen U 929. (Fig. 11.) Nyfyndet är av röd grovkornig granit ("Vängegranit") och mäter i längd 165, bredd 164 och tjocklek 41 cm. Runhöjd 4—8 cm. Stenen har ett gott klov med en mycket slät ristningsyta. Av stenens nedre vänstra del är ett 80×75 cm stort stycke bortslaget, varigenom 4—5 runor förlorats. Skadan fanns till eller uppkom, då stenen lades in i grunden.

Inskrift:

rikr · ok · hulti · fastkair · þairR ·
5 10 15 20
litu · . . . a stain · at · uikmar ·
25 30 35 40
faþur · sin · styriman · koþan :
45 50 55 60
likbiarn · risti
65 70 75

"Ring(?) och Hulte (och) Fastger de läto . . . stenen efter Vigmar, sin fader, en god skeppshövding. Likbjörn ristade."

Läsningen av inskriften möter inga svårig-

[1] Felaktigheterna i runföljden **ikulf · rriisti** förklaras av att ristaren i sitt namn glömt bort nominativändelsen, som han brukar teckna **r**. Han har upptäckt felet sedan han ristat 40 **i** och trängt in ett **r** framför detta och använt den föregående runan **r** som nominativändelse. För att undvika ett intryck av hopklämdhet har han därefter huggit ytterligare en **i**-runa. Vid uppmålningen kunde han sedan dölja sin felristning genom att ej måla upp 40 **i**.

heter, även om ristningen på ett flertal ställen är grund. Den ger därigenom ett diffust intryck i de delar där de ristade linjerna samtidigt är breda. I 16 **k** har en slinglinje nyttjats som huvudstav. En lodrät, ytligt ristad linje från bistavens mitt till nedre ramlinjen beror på en felristning. Genom en kantskada saknas toppen av runa 36. Den läses med viss tvekan som **u**. Den likaledes skadade 38 **k** ej stungen. 59 **y** är tydligt stungen med en punkt. På det saknade vänstra stycket har ett verb i infinitiv varit ristat. Av det återstår 19 **a**, den sista runan i den följd av runor som bildat verbet. Formuleringen av själva minneshandlingen i Likbjörns andra inskrifter talar för att ordet varit *haggva* 'hugga'.

Ornamentiken på nyfyndet är valhänt formad och det är uppenbart att Likbjörn inte har varit någon framstående och övad ristare. Detta intryck förstärks av den hittills enda bevarade runinskriften med hans signatur, U 1095 Rörby i Bälinge socken. Möjligen har dock den av honom signerade ristningen på den nu förlorade runstenen U 1074 vid Bälinge kyrka varit ett mera lyckat verk.

Av betydligt större intresse är själva inskriften, inte minst genom de personnamn som uppträder där. Ett av sönernas namn återges med **rikr**. Detta runnamn finns med säkerhet belagt i ett fall (U 1145), möjligen också på den fragmentariska runstenen U 973 i formen **rikʀ**. I den senare inskriften har det dock tolkats som ett adjektiv 'mäktig'. En runföljd **rikʀ** (**rikr**) kan formellt motsvaras av namn som *Rikʀ, Rinkʀ, Ringʀ*. I U 1145 tolkas **rikʀ** som *Rikʀ*, dvs. Rik, vilket av vissa skäl ligger nära till hands. Det bör observeras att Rik inte finns belagt i det medeltida personnamnsmaterialet som förnamn och att det som tillnamn endast uppträder en gång och då i Finland (1346 SD 5:586). Med tanke på att namnet Ring kan tänkas ingå som första led i vissa ortnamn redan under förhistorisk tid och är bättre belagt som förnamn och tillnamn under medeltiden bör det inte vara omöjligt att ristaren avsett Ring. I sammanhanget kan en ortografisk egenhet noteras: ristaren använder **r** för det finala r-ljudet i **rikr** och **fastkair** men ʀ i pronomenet **þaiʀ**.

Även namnen Hulte och Vigmar är sällsynta i runinskrifternas rika personnamnsförråd. Hulte förekommer i en runinskrift (U 566). Det tycks inte heller ha varit vanligt i Sverige under medeltiden. Från den perioden är det känt under formerna Hulte och Holte genom ett tiotal belägg för vardera formerna.

De hittills kända runbeläggen på namnet Vigmar gäller i två fall sannolikt samme man (Sö 292 och 298). Han namnges kanske också på en nyfunnen runsten på Södertörn (Sven B. F. Jansson i Sörmlandsbygden 1971, s. 37). Det fjärde belägget avser en runristare som tillsammans med Åsmund Kåresson ristat runstenen U 1142 i Vendels socken. Även detta namn tycks alltså ha varit mycket ovanligt under vikingatiden. Från svensk medeltid är det inte känt.

Den tredje sonen bär namnet Fastger, ett till sin karaktär typiskt vikingatida namn, där förleden syftar på fasthet och styrka och efterleden består av vapenordet *gæirʀ* 'spjut'. Även detta namn är sällan förekommande i våra runinskrifter (U 499, 887, 1140; Sö, Tumbo kyrka, se Sven B. F. Jansson, Sörmlandsbygden 1965, s. 10 f.; möjligen också i U 962) och tycks ha kommit ur bruk med vikingatidens utgång och finns endast känt i ett enstaka fall under medeltiden. Namn sammansatta med *fastr* förekommer annars rikligt i runinskrifterna och i medeltida källmaterial, namngeografiskt tycks det centralsvenska området, främst Uppland, ha bildat kärnan.

Mycket sällsynt är också namnet Likbjörn; därtill är det något oklart till sin bildning. Det förekommer som ristarsignatur och avser i alla tre fallen samme ristare. Förleden i namnet torde ha varit *Likn-*, dvs. det isländska *líkn* 'kristlig godhet', 'barmhärtighet', 'nåd', eller möjligen *Læik-*. Om den varit *Likn-* hör namnet till den kategori av runnamn som återspeglar hur missionen också påverkade namnbildningen.

Vigmar rosas av att ha varit en *styriman goðan*. Vad ordet styrman haft för innebörd i runinskrifterna är omdiskuterat och oklart. Förutom i inskriften på den nyfunna stenen är det med säkerhet känt från fyra andra

Fig. 12. Fyndplatsen för runsten påträffad 1975 under södra strävpelaren till Vasakoret i Uppsala domkyrka. Runstenen ligger med ena smalsidan i flykt med strävpelaren. Foto H. Gustavson 1976 (ATA). — Locality of runestone found in 1975 under the southern buttress of the Vasa burial chapel in Uppsala Cathedral. The runestone lies with one of its slender sides flush with the buttress.

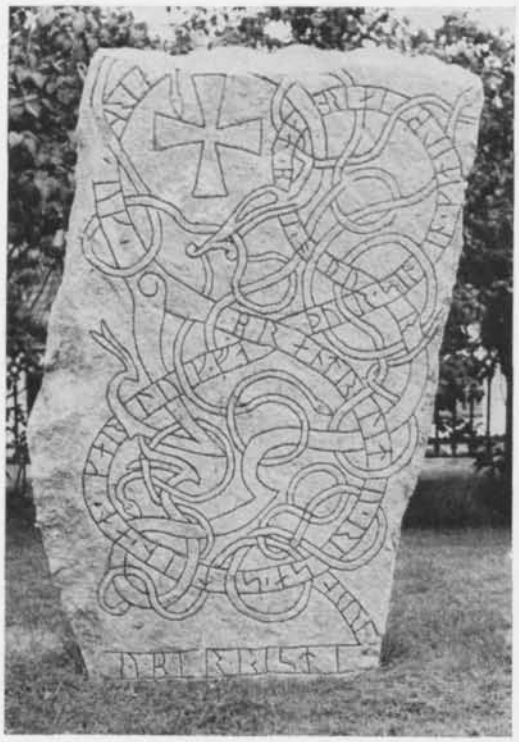

Fig. 13. Runsten påträffad 1975 under södra strävpelaren till Vasakoret i Uppsala domkyrka. Foto H. Gustavson 1976 (ATA). — Runestone discovered in 1975 under the southern buttress of the Vasa burial chapel in Uppsala Cathedral.

runstenar, tre svenska och en dansk (Sö 161, U 1011 och 1016; DR 1 Haddeby). Dessa ger inte någon säker grund att stå på vid en bedömning.

De svenska medeltidslagarna ger däremot ganska precisa uppgifter om en *styrimaðr*. Han svarade bl. a. för navigeringen och vakthållningen och hade vissa rättsliga uppgifter. Lagarna visar, att han förekom både på ledungsskepp och handelsfartyg (se härom KLNM, artikeln Styresmann och I. Modeer SNF 39, 1949, s. 55).

Även om *styrimaðr* i två av runinskrifterna ur syntaktisk synpunkt har karaktären av en långvarigt brukad fast bestämning, kan det inte vara riktigt att med Gerhard Hafström projicera lagtexternas *styrimaðr* på runinskrifternas. Det är inte heller berättigat att med Herbert Jankuhn tolka honom som ägaren av ett handelsskepp, vilken tillsammans med sina skeppskamrater seglade på handelsfärd. Den mest passande och grannlaga översättningen är snarast 'skeppshövding', 'skeppsförare', 'befälhavare ombord på ett skepp'. Med tanke på ett sådant uttryck som *es kunni væl knærri styra* (U 654), "han kunde styra skeppet väl", är det inte omöjligt att det i uttrycket *styriman goðan* också låg en uppskattning av gott sjömanskap.

3. Arbetena söder om Domkyrkan gjorde det möjligt att närmare granska de partier av undergrunden, som schakten blottade vid och mellan Hornska gravkoret och Vasakoret. Under den södra strävpelaren till Vasakoret hittades en runsten liggande i flykt med strävpelarens södra sida, med ristningssidan vänd nedåt och med ryggen i marknivå. Runstenen bildade ett av blocken i det översta skiktet av en djup, kraftig och välbyggd undergrund. (Fig. 12.) Den frilades, togs ut och restes ett tiotal meter sydöst om fyndplatsen, på gräsmattan mellan Skytteanum och Domtrappan. (Fig. 13.)

Materialet består av grå medelkornig granit ("Uppsalagranit"). Längd 200 cm, bredd 110 cm, tjocklek 48 cm. Runornas höjd 8,5—6 cm.

I en skada i toppen har ett 65 cm brett stycke förlorats. Därigenom är smärre stycken av ornamentiken borta samt möjligen några runor i inskriftens början. Den jämna ristningsytan är i övrigt nästan helt oskadd med undantag av vissa kantstötta partier längs ristningsytans kanter. Runstenen torde ha fått skadorna då den användes vid Domkyrkobygget.

Ristningen har formen av ett rundjur, lagt i en undre och två övre öglor, i vilket huvudinskriften ristats. Denna börjar efter rundjurshuvudet i den övre vänstra öglan. Innanför öglan är ett enkelt kors ristat. I detta huvudmönster är små ormar inflätade. Under rundjuret ett vågrätt band med ristarens signatur.

Inskrift:

. . . -arn · uk · brantr litu · risa ·
5 10 15 20
stin · at · karluk · faþur · sin
25 30 35 40
in · kitilbiarn at · broþur ybir
45 50 55 60
risti run
65 70

". . . -björn (?) och Brand lät resa stenen efter Karlung, sin fader, och Kättilbjörn efter (sin) broder. Öpir ristade runorna."

Ristningsytan är föga vittrad och runorna djupt och tydligt huggna. Av runa 1 återstår toppen av en huvudstav; resten borta i toppskadan, som också tagit bort ca. 30 cm av slingan före runan. I det förlorade partiet har funnits plats för 4—5 runor. 61 **y** tydligt stungen. Efter ordet broder har Öpir utelämnat pronomenet 'sin' fastän det finns gott om plats för det. En sådan överhoppning förekommer understundom i Öpirs inskrifter, t. ex. U 993. 70—72 **run** i stället för **runaR** är likaledes en inte ovanlig förkortning hos Öpir, se U 181.

Den enda egentliga oklarheten vid tolkningen av inskriften gäller dess första namn. Av det finns översta delen av en huvudstav samt runorna **arn** bevarade. Det ligger närmast till hands att tänka sig, att namnet Björn eller ett namn sammansatt med -björn, t. ex. Kättilbjörn eller Gerbjörn, stått ristat där. Att Björn varit mycket vanligt under vikingatiden ger runinskrifterna klart belägg för; i de svenska runinskrifterna är namnet Björn med full säkerhet belagt i drygt hundra fall med tyngdpunkten i Uppland och Södermanland. Inte mindre populärt förefaller det ha varit under medeltiden. Artikeln *Biorn* upptar i namnordboken Sveriges medeltida personnamn ett 25-tal spalter med belägg för namnet. Av det rikliga namnmaterialet kan man se hur det under medeltiden utvecklas till att bli ett bondenamn. Äldst känt är annars namnet som kunganamn: Under 800-talets första hälft omtalas ju en sveakonung Björn *(qui Bern vocabatur)* i Birka.

Den andre sonens namn är otvivelaktigt Brand, tidigare känt från sju svenska runinskrifter (Öl 28, Vg 135, U 1026, 1036, 1067, 1072, L 1069 Högs kyrka, Hs) och från en dansk, DR 318 Håstad i Skåne.

Runföljden 27—32 **karluk** torde svara mot namnet *Karlungr*, mindre troligt är att det är en skrivning för *Gæirlaugr*. Det till sin bildning något oklara Karlung uppträder förutom på nyfyndet endast på två runstenar, U 1133 Norrby i Morkarla socken och på den kända Drävlestenen U 1163 i Altuna socken. Till sitt ursprung kan det vara ett härstamningsord, bildat utifrån en fader eller förfader som burit namnet Karl eller Karle, eller ett inbyggarnamn, som bildats till ett ortnamn på Karl-, t. ex. Karlösa. I båda fallen har det senare övergått till att bli personnamn. Se härom U 1133 samt Jöran Sahlgren i OUÅ 1941, s. 20 och Carl Ivar Ståhle 1946, s. 66.

Genom ett satsinledande **in** fogas ofta en ny sats till en föregående i runinskrifterna, vanligen i form av en ristarsignatur. Runföljden 41—60 **in kitilbiorn at · broþur** är därför snarast ett starkt förkortat uttryck för *En Kætillbiorn (let ræisa) æftir broður sin.*

Nyfyndet är med sin medvetna och säkra linjeföring en av Öpirs mera lyckade ristningar. Hans kompositioner blir ibland an-

Fig. 14. Runsten vid Tibble, Vassunda socken, funnen 1975. Foto H. Gustavson (ATA). — Runestone at Tibble, Vassunda parish, discovered in 1975.

nars något överlastade i sitt ornamentala överdåd. Som i så många andra av hans ristningar står inskriften i sin kortfattade sakligheт inte i proportion till detta: Öpir är framför allt en bildkonstnär! Genom nyfyndet är han "representerad" med fem runstenar i Domkyrkan (signerade: U 922, 926, nyfyndet 1975, osignerade: U 925, 933), i resten av Uppsala med fyra (signerade: U 940, osignerade U 938, 939 och ett nyfynd 1959).

Runstensfynden i Domkyrkan är också av intresse för dess byggnadshistoria. Här skall endast en detalj beröras. Av de nio runstenar i Domkyrkan som varit tillgängliga för geologisk granskning är sju av rödaktig, grov- eller (i två fall) medelkornig granit ("Vängegranit"). Denna granittyps förekomstområde har sin östra begränsningslinje väster om Uppsala. Ortnamnet **suþrbi** på en av dessa stenar (U 932) torde avse Söderby i Uppsala-Näs. Två av ristarna tycks ha haft sitt verksamhetsområde nordväst och norr om Uppsala: Likbjörn i Bälinge och Ingulv i Bälinge, Björklinge och Tensta. Detta talar för att dessa sju stenar avsiktligen fraktats en ganska lång sträcka till Domkyrkan. För att få klarhet i detta fordras ytterligare undersökningar. Kan t. ex. Domkyrkans godsinnehav ha varit omfattande i detta område?

Uppland, Vassunda socken, Tibble

I augusti 1975 fick Runverket meddelande om att en sten vid Tibble i Vassunda bar ristningar som liknade ett runinskriftsband och några inristade kors. Den följande undersökningen visade, att det rörde sig om en runsten med starkt skadad inskrift. (Fig. 14.) Runstenen står strax söder om vägen ungefär mitt emellan gårdarna Tibble och Skottsila och flankeras av runstenarna U 466—7. Se Upplands runinskrifter, andra delen, plansch 83, där den nyfunna runstenen syns mellan U 466—7. Den är i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister upptagen som fornlämning nr. 94 under rubriken 'Rest sten'.

Den nyfunna runstenen är liksom U 466 av diorit. Dess höjd är 148, bredd 90, tjocklek 30 cm. Ristningsytan ca 90×40 cm, runornas höjd 7 cm. Inskriftsbandet följer stenens kontur i form av ett upp och nedvänt u. Innanför inskriftsbandet till vänster finns ett kort lodrätt inskriftsband. Mellan skänklarna ett valhänt ristat kors.

Inskrift:

sih- - - - . . . u . . . - - . . . - . . . : - . . . -:-
5 10
in : u - - : - . . .
15 20

"Sig- . . ."

Bäst bevarat på den starkt vittrande och flagrande ytan är det ristade partiet i stenens nedre vänstra del. Där har inskriften börjat och sedan löpt medsols. Slutet torde ha varit ristat i det korta lodräta bandet. Den ristade linjen före 1 **s** sannolikt en begränsningslinje. Efter 3 **h** syns fyra ristade huvudstavar. Inga spår av eventuella bistavar. 8 **u** i form av en stupad runa, otvetydigt ristad om än otympligt. Därefter spår av sex runor i den yttre ramlinjen. Inte heller här finns några spår av eventuella bistavar. Huruvida två korta

vågräta streck vid inre ramlinjen framför runa 13 är avsiktligt ristade och i så fall resterna av två stavar kan nu inte avgöras. Efter 16 **n** ett skiljetecken samt två stavar, varav den andra något svängd. De tolkas som en stupad **u**-runa. Därefter två huvudstavar utan spår av tänkbara bistavar samt ett skiljetecken följt av en ristad stav. På den kraftigt flagrade yta som därpå följer finns inga spår av ristning.

Det ligger nära till hands att tolka de inledande runorna **sih** som första ledet i ett namn sammansatt med Sig-, t. ex. Sigfast. Här har väl namnet på den som låtit resa stenen stått ristat. I övrigt är inskriften otolkbar till följd av sin fragmentariska karaktär. Möjligen har den aldrig givit någon språklig mening, utan varit en imitation av inskriften på en runsten. Runstenen U 466, som nu står några meter väster om nyfyndet, och runstenen U 468 vid Tibble har av Elias Wessén med rätta bedömts som sådana efterhärmningar.

Några förkortningar

B	= Bautil. Sthlm 1750
DR	= Danmarks Runeindskrifter. Kbhvn 1942
KB	= Kungliga biblioteket, Sthlm
KLNM	= Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. 1956 ff
L	= J. G. Liljegren, Runurkunder, Sthlm 1833
OUÅ	= Ortsnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. 1936 ff
SD	= Svenskt Diplomatarium. 1829 ff
Sm	= Smålands runinskrifter. 1935—61
SNF	= Studier i nordisk filologi. Helsingfors 1910 ff
Sö	= Södermanlands runinskrifter. 1924—36
U	= Upplands runinskrifter. 1940 ff
Vg	= Västergötlands runinskrifter. 1940—70
Öl	= Ölands runinskrifter. 1900—06

Rune Finds in 1975

During 1975, altogether 10 rune finds have been registered: 7 are newly discovered and three are rediscoveries. Of the finds three are practically wholly preserved rune monuments from the Viking Age, which were previously unknown. One of them, a rune block at Västra Arninge, Täby parish, Uppland, carries the inscription: "Ödgärd had the runes carved after Finn, her husband, and after Hedin, her son". The other two are runestones from Uppsala Cathedral. One of them bears the inscription: "Ring(?) and Hulte (and) Fastger had the stone ... after Vigmar, their father, a good ship's leader. Likbjörn carved". The other bears the inscription: "-björn (or Björn?) and Brand had the stone raised after Karlung, their father, and Kättilbjörn (after his) brother. Öpir carved the runes." The fourth new discovery is a runestone from Tibble, Vassunda parish, Uppland, with a badly damaged inscription. One of the rediscoveries is the runestone U 929 from Uppsala Cathedral with the inscription: "... **(i)hrar** had the stone raised after Vige, his father. Ingulv carved the runes". The other two are fragments of the runestones U 342 Söderby, Orkesta parish and U 867 Gryta, Gryta parish, Uppland. The wooden stick from the town of Enköping with the first six runes of the runes line is a new discovery from the Middle Ages. Two copper sheets from Köpingsvik, Öland, appear after closer study to bear inscriptions of altogether more than 200 runes of both Viking Age and medieval character. They will be published in a separate article in Fornvännen.